

Prof. dr hab. Jacek Wojnicki

Katedra Systemów Politycznych UW

Recenzja pracy doktorskiej mgr Judyty Bielanowskiej „Erozja przywództwa politycznego I sekretarza KC PZPR”, Toruń 2019, ss. 514

Recenzowana praca mieści się w głównym obszarze moich zainteresowań badawczych – problematyce systemów politycznych. Rozprawa doktorska jest poświęcona ważnemu segmentowi władzy politycznej w okresie PRL, a nawet szerzej Polski Ludowej jakim było przywództwo PPR, a następnie PZPR. W okresie od sierpnia 1944 roku do 12 września 1989 roku funkcja I sekretarza KC PZPR, a wcześniej przewodniczącego KC PZPR, sekretarza generalnego KC PPR, a wcześniej sekretarza KC PPR była kluczowym stanowiskiem w polskim powojennym systemie politycznym. Doktorantka wyznaczyła sobie ambitny cel ukazania ewolucji oraz erozji przywództwa na przykładzie kolejnych liderów monopartii rządzącej. I cel ten – nie bez pewnych problemów i potknięć – w zdecydowanej mierze osiągnęła. W tym sensie praca jest dość nowatorska, choć występują już w polskiej historiografii publikacje odnoszące się do przywództwa w ramach PPR, a następnie PZPR w wymienionym okresie, niemniej wprowadza nowe elementy analizy do nauki o polityce i administracji i należy powyższy fakt odnotować z satysfakcją. Praca jest pisana z pozycji dyscypliny nauki o polityce i administracji, choć są obecne elementy analizy rodem z nauk historycznych. Wprowadza nowe wątki do badań nad kształtowaniem i funkcjonowaniem systemu społeczno-politycznego Polski w okresie 45 lat państwa socjalistycznego, a wcześniej tzw. demokracji ludowej.

Praca jest dość rozwlekła, liczy wraz z bibliografią 514 stron. Konstrukcja pracy - nie do końca - wydaje się być prawidłowa i przemyślana. Rozdziały nie są skonstruowane w sposób symetryczny, trzy rozdziały dominują nad pierwszym o charakterze teoretyczno-metodologicznym. Układ poszczególnych rozdziałów – co należy szczególnie podkreślić w tym miejscu - wynika z założeń chronologiczno-problemowych. Rozdziały są jednakże za rozwlekłe – trzy liczą po około 150 stron, a dzielą się tylko wewnętrznie na dwa podrozdziały – liczące z kolei po 70-80 stron. Taka konstrukcja budzi poważne zastrzeżenia metodologiczne i utrudnia swobodną lekturę wywodów. Rozdziały winny być bardziej zwarte, a liczba ich elementów wewnętrznych (tzn. podrozdziałów) większa – np. 4-5, w zależności od układu treści. Wywody będą wówczas bardziej nośne i dynamiczne. Rozdziały wieńczą stosowne podsumowania, gdzie jest miejsce na wnioski bardziej ogólnej natury, co należy zapisać po stronie zalet recenzowanej rozprawy.

Autorka dokonała podziału monografii na cztery zasadnicze rozdziały. W pierwszym omówione zostały kwestie węzłowych - zdaniem Doktorantki – zagadnień terminologicznych. Na wspomniany rozdział składają się kwestie władzy, ich piastunów poprzez klasyczną terminologię Maxa Webera, uwzględniając ich element charyzmatyczny, legalny i tradycyjny oraz wskazuje – w sposób jak najbardziej zasadny – na modele pośrednie. Analizuje kwestie definicyjne i cechy charakterystyczne lidera organizacji politycznej i jego miejsca w strukturze władzy. Szczególnie Doktorantka zwraca uwagę na dwa elementy – czynniki zdobycia oraz utraty władzy. Rozważa zarówno otoczenie w systemie demokratycznym, jak i różnych odmianach systemów niedemokratycznych (autorytarnych, hybrydowych, totalitarnych). Rozdział liczy 31 stron i jest – co trzeba podkreślić w kontekście poprzednich uwag o strukturze rozprawy – zwarty i czytelny. Nadmienić należy, iż przywołano w nich reprezentatywną literaturę przedmiotu. Struktura pojęciowa jest opanowana na dość wysokim poziomie,

choć w recenzowanych rozdziałach także zdarzają się pewne uproszczenia w opiniach i prezentowanych sądach. Odwoływano się do poglądów i opinii tak znanych badaczy omawianych kwestii jak: M. Weber, L. Nowak, A. Hertz, J. Mc Gregor Burns, K. Trembicka, T. Biernat, J. Sielski, K. Pałeczki, J. Wiatr, A. Debs, A. Wildavski, M. Svolik i inni. Literatura jest szeroka i dość reprezentatywna w przedmiotowym zakresie.

Kolejne trzy rozdziały omawiają węzłowe dla prezentowanej rozprawy zagadnienia umocowania relacji między liderem partyjnym a elitą rządzącą (rozdział drugi), między liderem partyjnym a klasą rządzącą (rozdział trzeci), oraz pomiędzy liderem partyjnym a klasą rządzącą a masami społecznymi. Jak wskazano trzy wspomniane rozdziały liczą po około 150 stron każdy. Wynikają one z przyjętych założeń chronologiczno-problemowych, ale trzeba wskazać, iż przeważa w omawianych fragmentach pracy – ujęcie chronologiczne. W drugim rozdziale główna analiza koncentruje wokół kwestii charyzmatycznych cech osobowościowych kolejnych lokatorów warszawskiego „Białego Domu” i jej wpływu na najbliższe otoczenie przywódcy. Zasadnie wskazywano na dwie osoby, które posiadały realną charyzmę – Władysława Gomułkę oraz gen. Wojciecha Jaruzelskiego. W powyższym kontekście ukazywano czynniki kształtowania grup kontr-elit w kolejnych przywództwach politycznych (po 1948, 1956, 1970 i 1980 roku) omawiając czynniki zarówno endogenne, jak i egzogenne systemu politycznego. W kolejnym rozdziale analizowano kwestie znaczenia totalitarnej gnozy politycznej dla formowania jednolitej wizji rzeczywistości społeczno-politycznej. Ukazywano zróżnicowane warunki społeczne, polityczne, gospodarcze i geopolityczne w kolejnych dekadach PRL-u, podkreślając ewolucję ówczesnego systemu społeczno-politycznego. Zasadniczy przełom miał miejsce w 1956 roku, a od tego momentu mieliśmy do czynienia z – mniej lub bardziej zaawansowaną – ewolucją ustrojową. Doktorantka wiarygodnie i kompetentnie ukazuje wspomniane procesy historyczne i polityczne, posiłkując

się reprezentatywną literaturą przedmiotu. Drugi istotny wątek powyższych rozważań koncentrował się wokół formowania grup interesów wewnątrz aparatu partyjno-państwowego w kolejnych dekadach I sekretarzy (Bieruta, Gomułki, Gierka i Generała oraz trzech liderów przejściowych – Ochaba, Kani i Rakowskiego). Zwieńczeniem rozważań Doktorantki jest rozdział czwarty poświęcony kwestiom możliwości artykulacji i agregacji interesów politycznych mas społecznych wobec dominacji interesów klasy rządzącej. Ukazano powyższe zjawisko społeczno-polityczne w zróżnicowanych momentach historycznych – przy instalacji władzy ludowej w 1944/45 roku, momencie ostrych kryzysów społeczno-politycznych (1956, 1970, 1980) czy pomniejszych (1968, 1976, 1988). W powyższym kontekście zasadnie wskazano na formy i próby upodmiotowienia się społeczeństwa polskiego (tworzenie ugrupowań opozycyjnych -szczególnie po 1944 roku – instalacja nowej władzy i po 1976 roku – załamanie ówczesnej strategii dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego wraz z korzystnym otoczeniem geopolitycznym) jako wyraz destabilizacji obowiązującego systemu władzy politycznej w Polsce. Momentem przełomowym w powyższym zakresie była fala niezadowolenia społecznego wyrażająca się w masowych strajkach latem 1980 roku, w wyniku czego władze były zmuszona na wyrażenie zgody na rejestrację „Solidarności”, będącej od swego początku działalności nie tylko klasycznym związkiem zawodowych, ale szerokim ruchem społeczno-politycznym. Wywody są dość interesujące, jednakże jak już wskazałem uprzednio przeważa podejście chronologiczne. Doktorantka w sposób szczegółowy analizuje i opisuje powszechnie znane wydarzenia z najnowszej historii Polski (przełom 1956, 1968, 1970, 1976, 1980, końcówkę lat 80), zamiast skupić się na prezentacji modeli – np. ukazanie typów charyzmatycznego przywództwa w ramach PZPR, typów formowania się kontr-elit w kierownictwie partii i państwa, modeli agregacji interesów politycznych przez masy społeczne itp. Praca zyskała by – dzięki temu – na dynamice i była bardziej „strawna” dla Czytelnika. Przez to wkład w dyscyplinę naukową byłby

większy, a stopień oryginalności znaczący. To stanowi najpoważniejszy zarzut względem konstrukcji recenzowanej dysertacji. Nie ma większego uzasadnienia pominięcie okresu liderowania partią przez M. F. Rakowskiego, bowiem przywołane argumenty za jego absencją w analizie nie są do końca przekonujące. Do września 1989 roku PZPR pozostawała ugrupowaniem rządzącym, a i po powstaniu rządu T. Mazowieckiego miała swoich ministrów i wicepremiera. Konflikty personalne były obecne w kierownictwie partyjnym, dość przypomnieć o 41 głosach przeciw wyborowi ostatniego sekretarza w lipcu 1989 roku. Interesującym byłoby ukazanie erozji kierownictwa ostatniego lidera przez pryzmat walki o utrzymanie władzy w państwie, staranie się o zachowanie równowagi w partii przy silnych tendencjach odśrodkowych symbolizowanych z jednej strony przez Ruch 8 Lipca, a z drugiej Ruch Ludzi Pracy itp.

Praca poprzedzona jest wstępem rozciągającym się na 18 stronach. We wstępie znajdujemy wszystkie wymagane elementy przywoływanej części pracy – mamy szczegółowo zarysowane wprowadzenie do obszaru problemowego, z dość szerokim odwołaniem do dotychczasowej literatury przedmiotu (odnoszącej się do kwestii przywództwa, charyzmatycznych liderów oraz najnowszych dziejów politycznych Polski z epoki PRL). Dodatkowo wskazano w sposób dość wyraźny motywy podjęcia tematu badawczego oraz problem badawczy oraz szczegółowy cel rozprawy. Wskazano równocześnie pięć hipotez badawczych omawianej rozprawy, jako swoistych odpowiedzi na pytania badawcze (s. 6-7). Bardziej zasadne byłoby wydzielenie pytań badawczych, w takiej postaci jak je zaproponowano, a oddzielnie sformowanie tez (bądź odpowiednio – hipotez badawczych). W ramach sformowania odpowiedzi na pytania badawcze ukazano treść głównej hipotezy pracy – w im większym zakresie dochodzi do wyczerpywania się consensusu (między elitą rządzącą, klasą rządzącą a masami społecznymi a I sekretarzem KC PZPR), tym szybciej przebiegała erozja przywództwa politycznego I sekretarza KC w strukturze: I sekretarz – elita-klasa-

masy. Szczegółowo zostały zakreślone ramy czasowe pracy, ogranicza je okres lat 1944-1990. Cezury czasowe zostały ustalone nie dość rzetelnie i poprawnie – szczegółowo je uzasadniono we wstępie pracy. Naturalną cezurą przy tak przyjętym tytule rozprawy jest 21 grudnia 1948 roku z jednej strony (utworzenie stanowiska Przewodniczącego KC PZPR, a z drugiej 29 stycznia 1990 roku – zaprzestanie działalności przez omawianą partię). Wypada jednakże wyjaśnić zmianę terminologii najważniejszego stanowiska partyjnego, od 17 marca 1954 roku przyjęła się nazwa wskazana w tytule – I sekretarz KC. Broni się również inna cezura czasowa – 3 sierpnia 1944 roku (sformowanie struktur organizacyjnych KC PPR w Lublinie – sekretariatu i Biura Politycznego KC). Funkcja monopartii realizowana przez PZPR po 1948 roku, była formowana już w warunkach lubelskich przez PPR. Warto wskazać, iż z 8-osobowego Biura Politycznego KC PPR w grudniu 1948 roku wszystkie osoby zasiadły w nowostarym Biurze Politycznym KC PZPR sformowanym w grudniu 1948 roku (plus trzech socjalistów z lubelskiej PPS). Tymczasem z wywodów można odnotować, iż cezura wstępna wiąże się z powstaniem PKWN i KRN (szczególnie w kontekście funkcji przewodniczącego sprawowanej przez Bieruta), a końcowa w grudniu 1990 roku (wygaśnięcie kadencji prezydenta W. Jaruzelskiego). Tymczasem do sierpnia 1948 roku wiodącą osobą wśród polskich komunistów był tow. Wiesław, a nie tow. Tomasz, trzeba również odnotować podział w kierownictwie PPR na tzw. krajowców i internacjonalistów, który szczególnie wybrzmiał w 1948 roku (tzw. odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne). Nie był on tylko znakiem charakterystycznym polskiego kierownictwa partyjnego, zaznaczył również swoją obecność w partii węgierskiej i rumuńskiej. Również fragment poświęcony przyjętej metodologii badań nie jest zbyt szczegółowy i dokładny. Zabrakło nawet odwołania do stosownej literatury przedmiotu w powyższym zakresie. Nie wspominając o pominięciu klasycznego już opracowania zmarłego polskiego politologa Andrzeja Chodubskiego, nie wspominając o innych opracowaniach (w tym toruńskiego badacza Romana

Baeckera). Wskazano trzy zasadnicze metody badawcze- szczególnie wyróżniono dwie z nich: taki jak: krytyczna analiza źródeł oraz komparatystyczna. A tymczasem, praca zyskała by na wartości poprzez uwzględnienie metody systemowej, decyzyjnej, historyczno-opisowej i prawnoinstytucjonalnej. Doktorantka korzysta z powyższych metod na kartach swojej dysertacji, ale nie wskazuje na nie we wstępie, co należy uznać za niekorzystne przeoczenie.

Zakończenie rozprawy rozmieszczone na siedmiu stronach w sposób dość konkretny odnosi się do stawianych hipotez szczegółowych, ale jednocześnie nie pozwala Doktorantce na przedstawienie – w sposób szerszy - własnych sądów wywodząc je z prezentowanych uprzednio analiz. Jest to zatem bardziej syntetyczne streszczenie wcześniejszych wywodów mgr Judyty Bielanowskiej.

Autorka dość zgrabnie i wiarygodnie wskazała na wątek kluczowy i poboczne rozważań. Recenzowana praca może być umieszczona w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce. Należy podkreślić, iż omawiany doktorat nie jest tylko utworem czysto deskryptywnym (co najczęściej się zdarza w naukach społecznych oraz humanistycznych), ale do silnych jego stron należą elementy praktyczne oraz analityczne. Szczególnie są one zauważalne w rozdziale pierwszym i podsumowaniach następnych – tzn. 2, 3, 4. Wymienione fragmenty dysertacji doktorskiej oceniam najwyżej. Świadczą one bowiem o sporych pokładach erudycyjnych Doktorantki, wystawiając jej w przedmiotowym zakresie pozytywne świadectwo.

Język wywodów jest dość przejrzysty, a zarazem dynamiczny. Najbardziej statyczny język opisu znajdujemy w drugim, trzecim i czwartym rozdziale, przy omawianiu kolejnych wydarzeń politycznych związanych ze zmianami przywództwa w PZPR w Polsce Ludowej. Na podkreślenie zasługuje równocześnie fakt, iż Doktorantce nie udało się skutecznie uniknąć żargonu publicystycznego, co stanowi istotną „wartość ujemną” w pracy naukowej, a szczególnie - awansowej. Przywoływane hipotezy cząstkowe na ogół znajdują

potwierdzenie w podnoszonych argumentach. Mam jednakże kilkanaście uwag formalnych odnoszących się do prezentowanych wywodów. Po pierwsze: Doktorantka zamiennie posługuje się terminem „państwo” oraz „kraj”. Tymczasem w nauce o polityce nie stanowią one synonimów. Bardziej zasadne jest używanie tego pierwszego pojęcia wyrażającego „polityczną organizację społeczeństwa” oraz „podmiot w relacjach międzynarodowych”, szczególnie w wywodach odnoszących się do omawianych modeli ustroju społeczno-gospodarczego. Po drugie: Doktorantka przywołuje opinie polityków i działaczy partyjnych niejako z drugiego źródła, nie odnosząc się do protokołów (np. telekonferencja E. Gierka z I sekretarzami KW z czerwca 1976 (s. 328) oraz opinie wypowiedziane na posiedzeniu Biura Politycznego w maju 1982 roku (s. 340). W rozprawie doktorskiej należy korzystać z pierwodruków, co ukazuje poszukiwanie materiałów źródłowych podczas kwerend bibliotecznych. Po trzecie: Struktura władz partyjnych w omawianym okresie nie została opanowana wystarczająco – należy wskazać na zmieniającą się terminologię lidera partyjnego w PPR i PZPR, o czym już wskazałem uprzednio. Po czwarte: W omawianych fragmentach rozprawy znajdujemy pewne luki w aktach prawnych. I tak analizując systemy polityczny ukształtowany w okresie PRL należałoby odwołać się do jej konstytucji, szczególnie po nowelizacji z lutego 1976 roku definiującej „kierowniczą rolę partii w społeczeństwie”. Podobnie omawiając struktury organizacyjne partii warto odwołać się do dokumentu, jakim jest Statut PZPR. Po piąte: w pracy znajdujemy pewne błędy faktograficzne. I tak E. Gierek nigdy nie był wicepremierem w rządzie J. Cyrankiewicza (s. 166), a B. Bierut nie piastował urzędu Przewodniczącego Rady Państwa w latach 1952-1956 (s. 66). Wizyta S. Kani i F. Szlachcica u E. Gierka w grudniu 1970 roku miała miejsce w nocy 18 na 19 grudnia, a nie dzień później (s. 171). Triumwirat Bieruta, Minca i Bermiana uformował się po wrześniu 1948 roku, gdy tow. Tomasz został szefem partii, a nie po 1944 (s. 67). Plenum KC odwołujące E. Gierka w związku „z poważną chorobą” miało miejsce w nocy 5 na 6 września 1980, a nie dzień wcześniej (s.

182). Nie zasadne jest pisanie o zgodzie I sekretarza KC KPZR J. Andropowa na zajęcie fotela lidera PZPR przez St. Kanię w 1980 roku, bowiem wówczas liderem radzieckiej kompartii pozostawał L. Breżniew jako sekretarz generalny (od marca 1966 roku) – s. 181. Szóste: zamiennie stosowano bardziej publicystyczne niż naukowe sformułowanie – „blok komunistyczny” albo „blok wschodni”. Tymczasem PRL nigdy nie definiowała się jako państwo komunistyczne, do 1976 roku była „państwem demokracji ludowej”, a potem do 1989 roku – „państwem socjalistycznym”. Warto również uzasadnić stosowanie zamiennie terminologii „Polska Ludowa”, PRL, bowiem ta druga nazwa obowiązywała od lipca 1952 roku, i tylko umownie może być rozciągnięta na wcześniejszy okres. Po siódme: błędnie stosowano liczebniki policzalne – nie „ilość miejsc czy ilość kandydatów” tylko „liczba miejsc”, „liczba kandydatów”. Podobnie jak urzędowy, a nie naukowy zapis data dziennej to 05 maja czy 04 października. Po ósme: można dostrzec pewną niekonsekwencję w doborze literatury przedmiotu – zabrakło dwóch ostatnich tomów przemówień i wypowiedzi oficjalnych W. Jaruzelskiego obejmujące najbardziej interesujące lata 1989 i 1990. Niekonsekwentnie przywoływano materiały i dokumenty z kolejnych zjazdów i plenów KC partii. Wszystkie dokumenty zjazdowe (od I do X) ukazały się w formie broszur wydawanych przez KiW. Podobnie jak „rzuca się w oczy” brak tomu „Nowych Dróg” z zapisem VIII plenum KC z października 1956 roku czy III plenum KC z listopada 1949 (odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne i ostateczne odsunięcie Gomułki i jego ludzi od władzy). Podobnie jak brakuje materiałów z XIII plenum KC z lipca 1989 roku, analizujących przyczyny porażki partyjnej w wyborach z 4 i 18 czerwca 1989 roku (szczególnie w kontekście krytyki kierownictwa partii realizowanego przez otoczenie Generała).

Strona formalna pracy również nie budzi poważniejszych zastrzeżeń, Doktorantka często stosuje przypisy i to nie tylko takie, w których odwołuje się do przywoływanej literatury, ale również te, w których zamieszcza dodatkowe

informacje, niepasujące do głównego wątku prezentowanej analizy. Świadczą one o gruntownej wiedzy politologicznej mgr Judyty Bielanowskiej, wystawiając mu w tym zakresie dość dobre świadectwo. Warto podać w tym miejscu, iż łączna liczba przypisów wynosi 937.

Bibliografia zgromadzona i wykorzystana w rozprawie jest bardzo bogata i reprezentatywna dla analizowanego zagadnienia. Doktorantka zgromadziła liczne materiały o charakterze źródłowym, wspomnienia, monografie i opracowania naukowe, rodzime, jak i zagraniczne (przede wszystkim w języku angielskim) odnoszące się do kwestii przywództwa politycznego. Obejmują one ponad 30 stron znormalizowanego druku. O staranności Doktorantki we wspomnianym zakresie świadczy również pogrupowanie bibliografii na kilka części merytorycznych –wedle wskazanego powyżej klucza problemowego. O pewnych brakach w pozycjach bibliograficznych pozwoliłem sobie napisać już uprzednio, więc w tym miejscu nie rozwijam przedmiotowego wątku. W tym miejscu wskażę tylko, iż warto również sięgnąć po publikacje odnoszące się do funkcjonowania PZPR pochodzące sprzed 1989 roku, przy świadomości występujących tam ograniczeń. Myślę o publikacjach N. Kołomejczyka, Z. Kozika, W. Góry czy B. Dymka. Dają one bowiem świadectwo oficjalnej ówczesnej wykładni dziejów partii i losów jej kolejnych liderów.

Powyższe uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają wagi prezentowanej monografii naukowej. Jej Autorka – w zdecydowanej większości – sprostała podjętemu przedsięwzięciu, zaprezentowana analiza jest dojrzała i kompleksowa, uniknięto języka publicystycznego i rażących uogólnień. Elementy analizy i syntezy przeważają nad opisem. Zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 2011 roku o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2011, nr 84, poz. 455) opowiadam się niniejszym

za dopuszczeniem mgr Judyty Bielanowskiej do dalszego etapu „procedury doktorskiej”.

Warszawa, dn. 3 sierpnia 2019 roku

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Wojcik'.